

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

Teză de doctorat
(rezumat)

BISERICILE GRECO-CATOLICE DIN UNGARIA (1900-1918)

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Nicolae Boeșan

Doctorand:
Cecilia Cârja

CLUJ-NAPOCA

2010

CUPRINS

Introducere

Cap. I. Etnie și confesiune în Nord-Estul Ungariei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX

Cap. II. Catolicii maghiari de rit oriental de la vicariat la episcopie

II.1. Mișcarea petiționară pentru înființarea unei episcopii maghiare greco-catolice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

II. 2. Înființarea vicariatului greco-catolic de Hajdúdorogh (1873)

II. 3. Acțiuni ale guvernelor de la Budapesta pe lângă Sfântul Scaun în vederea înființării unei episcopii maghiare greco-catolice la Hajdúdorogh

II. IV. Înființarea și organizarea episcopiei greco-catolice de Hajdúdorogh

Cap. III. Limba maghiară-limbă de cult?

III. 1. Demersuri pentru recunoașterea limbii maghiare ca limbă liturgică

III. 2. Cărțile de cult în limba maghiară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX

Cap. IV. Atitudini și reacții ale Bisericii Române Unite față de episcopia de Hajdúdorogh

IV. 1. Reacții ale românilor anterioare promulgării bulei *Christifideles* (8 iunie 1912)

IV. 2. Ierarhi, intelectuali, comunități în acțiuni de protest pentru revizuirea bulei papale

IV. 3. Revenirea parohiilor și constituirea Vicariatului Național Român de la Carei

Cap. V. Structuri și modele ecleziastice greco-catolice în Ungaria la începutul secolului XX

V. 1. Structuri și identități ecleziastice în contextul raporturilor Biserică-Stat

V. 2. O identitate controversată: episcopia greco-catolică de Hajdúdorogh

V. 3. Aspecte privind organizarea Bisericilor greco-catolice din Ungaria

Concluzii

Bibliografie

Anexe

CUVINTE CHEIE: Biserica Română Unită, greco-catolic, Ungaria, Hajdúdorogh, vicariat, episcopie, români, ruteni, maghiari, identitate confesională, identitate națională, limbă liturgică.

REZUMAT

Istoria bisericească a Europei Centrale se caracterizează, în perioada cuprinsă între revoluția de la 1848 și primul război mondial, printr-o serie de evoluții semnificative, aflate de cele mai multe ori la interferență cu factorul politic. Astfel, perioada pe care o avem în vedere, anii 1900-1918 constituie, în planul structurilor bisericești, rezultatul transformărilor derulate în jumătatea de secol precedentă. Faptele de noutate care apar acum, ca de pildă înființarea episcopiei greco-catolice maghiare de la Hajdúdorogh, reprezintă deznodământul proiectelor gândite și demarate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De asemenea identitățile confesionale greco-catolice ale zonei, română, ruteană, maghiară, așa cum se înfățișează ele în intervalul 1900-1918, sunt rezultatul reformelor în plan bisericesc, al evoluțiilor în plan politico-național și în sfera raporturilor Biserică-Stat din Ungaria celei de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. După mijlocul secolului al XIX-lea se va definitiva de altfel, sub raportul organizării constituționale, al instituțiilor și al legislației bisericești, fizionomia identitară a Bisericilor greco-catolice din Transleithania, rămânând ca atare pe mai departe. Greco-catholicismul din regiune va mai fi marcat în perioada următoare doar de retrasarea granițelor politico-statale, la sfârșitul primului război mondial, care a atras după sine și o reorganizare a diecezelor, precum și de „tăvălugul istoriei” care va acționa în sens anihilator după al doilea război mondial, ducând la desființarea câtorva Biserici greco-catolice din regiune (ucraineană-1946, română-1948).

Primele demersuri pentru înființarea unei episcopii greco-catolice maghiare datează de la începutul deceniului șase al secolului al XIX-lea. La dezideratul episcopiei s-a adăugat și cel al recunoașterii limbii maghiare ca limbă liturgică. În justificarea

acestei solicitări, s-a invocat poziția Sfântului Scaun, care a permis folosirea limbii vernaculare, vorbite de popor, în cazul comunităților de rit răsăritean care îmbrățișaseră unirea cu Biserica romană. Se pare că deja, în această perioadă, în unele parohii din această parte a Ungariei se folosea limba maghiară în serviciul divin. Un rol foarte important în acest sens l-au avut traducerile cărților de cult în limba maghiară. Primele astfel de traduceri datează de la începutul secolului XIX, când diferiți preoți au avut astfel de preocupări. S-a început cu cărțile de rugăciuni pentru ca apoi să fie traduse inclusiv cărțile de bază în oficierea cultului religios. Dacă la început de secol maghiara era folosită doar în serviciile extraliturghice, la înmormântări, sau se citeau doar niște rugăciuni în această limbă, după 1867, cu concursul și a unor episcopi binevoitori, care erau și ei mai mult sau mai puțin maghiarizați, se începe oficierea liturghiei în limba maghiară.

Din 1868, după semnarea pactului dualist, mișcarea care se născuse la Hajdúdorogh, prin liderii săi și prin intermediul memoriilor redactate de aceștia, capătă un ecou național. Guvernele maghiare, diferiți oameni politici din Dieta de la Budapesta, transformă cererea unei episcopii maghiare și a limbii liturgice maghiare, dintr-o chestiune locală într-una națională. Se ajunge și la constituirea unor comitete unul la Hajdúdorogh pe plan local și altul central, în capitala regatului. La acestea se adaugă rolul jucat de elita ruteană maghiarizată, atât cea laică cât și cea ecleziastică. Acțiunile coroborate ale acestora, conjuncturile favorabile, precum și bunăvoința Sfântului Scaun au dus la înființarea noii episcopii.

După zece ani de la începutul mișcării s-a întrevăzut o primă realizare a acelor comitete de inițiativă. În 1873 s-a înființat Vicariatul de Hajdúdorogh, însă liderii mișcării nu se mulțumesc doar cu atât, perseverând în direcția obținerii episcopiei. Este momentul când încep să fie traduse tot mai multe cărți de cult și să se officieze liturghia în limba maghiară pe teritoriul acestui vicariat.

În evoluția acestei mișcări, se pot observa perioade de maximă activitate și presiune asupra Nunțiatului și asupra Scaunului roman, cum ar fi întreaga a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai precis 1863-1900, precum și perioade de relativă acalmie, până în 1911, când încep deja tratativele pentru ridicarea episcopiei. În anii 1911-1912 autoritățile de la Budapesta fac presiuni asidue asupra nunțiatului Bavona, iar după trecerea

acestui la cele veșnice (ianuarie 1912) asupra însărcinatului cu afaceri al Sfântului Scaun la Viena, Francesco Rossi-Stockalper, pentru a duce cât mai repede la bun sfârșit proiectul de înființare a episcopiei. În tot acest răstimp, Bisericii Române Unite i se aduc la cunoștință doar sporadic proiectele guvernelor maghiare și evoluția tratativelor pentru concretizarea lor. Acest lucru se întâmplă în special prin intermediul presei, care surprinde momente și secvențe din aceste demersuri. Se adugă incidentul din parohia Macău, care cere să facă parte din preconizata dieceză, fiind implicată în mod direct episcopia de Oradea. A funcționat pe direcția relației cu românii o dezinformare prin omisiune, în sensul în care părțile direct interesate de concretizarea noului proiect ecleziastic vorbeau adesea la modul general de înființarea unei noi episcopii greco-catolice în Ungaria sau de înființarea unei diceze rutene unite, ceea ce a făcut ca reacțiile românești să survină tardiv, mult prea târziu pentru a se mai putea face ceva. În realitate, reprezentanții Bisericii române încep să ia cu adevărat atitudine abia după ce proiectul maghiar era deja pe cale de a se împlini. Abia din 1912 memoriile românești de protest încep să ia calea Vienei sau a Romei.

Ceea ce se mai poate constata în cazul înființării acestei episcopii este faptul că n-a fost urmată calea obișnuită, procedura „standard”, care se parcurge în cazul ridicării unei dieceze noi. Din sursele avute la dispoziție pentru cercetarea acestui moment din istoria Bisericii greco-catolice din Ungaria, reiese că instituțiile implicate în acest proces au fost guvernul maghiar, Nunțiatul de la Viena și Secretariatul de Stat al Papei Pius al X-lea, reprezentat de Merry del Val, secretar de stat la acea dată. Congregația de Propaganda Fide nu a fost implicată. În toată corespondența dintre Budapesta, Viena, Roma, doar o singură dată este menționat numele prefectului Gotti de la Propaganda, dar și atunci nu i s-a cerut părerea în legătură cu episcopia din Ungaria, ci în contextul disensiunilor apărute între rutenii din America de Nord, care cereau și ei o episcopie proprie. Această ipoteză a noastră este susținută și de însemnările arhiepiscopului latin de București, Raymund Netzhammer, care afirmă în jurnalul său că prefectul Gotti i-ar fi spus cu prilejul unei audiențe din aprilie 1912, că Propaganda n-a fost consultată și că toate aranjamentele care s-au finalizat prin înființarea noii episcopii, au avut drept actori nunțiatul, guvernele maghiare și pe papa, reprezentat de secretarul de stat Merry del Val.

Ziarul „Românul”, în ediția sa din 28 iulie 1918, publică sub titlul *Episcopia greco-catolică maghiară*, un interviu realizat de unul dintre corespondenții săi la Roma, cu un reprezentant al Propagandei Fide. După ce în preambulul interviului se menționează dificultatea de a aborda pe cineva din acel dicasteriu, se relatează convorbirea avută cu un prelat căruia i se păstrează anonimatul. Cel întrebat a confirmat că înființarea unei noi episcopii trebuia să se facă și cu concursul Congregației de Propaganda Fide: „Da este atributul nostru, dar de data asta noi n-am știut nimic aici. Am luat cunoștință de acest fapt, numai după publicarea bulei papale”. Ziaristul român a întrebat apoi cine a mai fost implicat în acest proces, obținând următorul răspuns: ”Papa a făcut totul, Papa împreună cu Ambasadorul Austro-ungar; pe noi nu ne-a întrebat, nu am știut nimic”.

Se impune așadar întrebarea: de ce n-a fost implicată Propaganda Fide în ridicarea noii episcopii? Aceasta, împreună cu Nunțiatura de la Viena ar fi trebuit să cunoască cel mai bine situația din această zonă și se putea pronunța dacă era sau nu oportună și necesară o nouă episcopie de rit oriental în Ungaria. Așa s-a putut ajunge la o prezentare denaturată a situației, ceea ce a și determinat reacția lui Pius al X-lea, care în momentul prezentării problemei în mod concret de către episcopii români Radu și Hossu, ar fi exclamat: „Mi hanno ingagnato!” (M-au înșelat!).

În ceea ce privește limba liturgică dorită de solicitanți, maghiara, aceasta a întâmpinat refuzul categoric al Sfântului Scaun. Aprobarea ar fi presupus prea multe complicații, care puteau surveni în urma unei atari concesi. Cea mai riscantă putea veni dinspre maghiarii romano-catolici, care foloseau la acea dată limba latină ca limbă de cult. S-a găsit în cele din urmă un subterfugiu: „limba greacă”, proclamată ca limbă liturgică oficială în noua episcopie. Doar astfel s-a putut aproba înființarea episcopiei, în plan secund ascunzându-se speranțele maghiarilor că până la urmă se va ajunge tot la limba maghiară. Preoților de pe cuprinsul episcopiei nou înființate li s-a acordat un răgaz de trei ani pentru a învăța această limbă până la nivelul de ao putea utiliza în serviciile liturgice. Acest interval a fost însă insuficient și, în pofida opoziției Sfântului Scaun, în practică a continuat să se officieze în limba maghiară pe teritoriul nou înființatei episcopii.

Durata existenței episcopiei de Hajdúdorogh, în forma statornicită în 1912, a fost una efemeră. În anul 1918, odată cu încheierea războiului mondial și destrămarea statului dualist, se ajunge și la schimbări majore în forma teritorială și jurisdicțională a episcopiei.

Numeroasele memorii ale românilor își vedeau în sfârșit atins scopul. Episcopiile române își primeau înapoi parohiile răpite în 1912, iar episcopia de Hajdúdorogh a fost redusă granițele pe care le avea vicariatul înființat în 1873.

S-au căutat explicații pentru raționamentul avut în vedere de papa Pius al X-lea, când și-a dat acordul pentru înființarea noii episcopii. O posibilă explicație ne oferă istoricul Ioan Georgescu, conform căruia papalitatea a făcut maghiarilor o atare concesie în chip de răsplată pentru împăratul și regele apostolic al Ungariei, Francisc Iosif, care a sprijinit organizarea Congresului Euharistic Internațional la Viena, în septembrie 1912. Cert este că odată cu înființarea noii episcopii, imaginea Sfântului Scaun și implicit a papei, a avut mult de suferit la românii transilvăneni. De la percepția mitică, formată în timpul lui Pius al IX-lea, perpetuată și în perioada pontificatului lui Leon al XIII-lea, s-a ajuns la o evidentă depreciere a imaginii lui Pius al X-lea printre români, așa cum reiese într-un mod mai evident din presa românească a epocii, mai mult decât în alte categorii de surse.

Înainte și după promulgarea de către Pius al X-lea a bulei *Christifideles graeci ritus*, în data de 8 iunie 1912, protestele episcopatului reprezintă prima serie și cea mai vizibilă de atitudini ale Bisericii unite transilvănene față de înființarea episcopiei greco-catolice de Hajdúdorogh. Mitropolitul Victor Mihalyi și episcopii săi sufragani, Demetriu Radu și Vasile Hossu, s-au opus înființării noii dieceze, în primul rând pentru că socoteau că prin aceasta se încalcă autonomia Provinciei greco-catolice românești de Alba Iulia și Făgăraș, garantată de Sfântul Scaun prin bula *Ecclesiam Christi*, din 26 noiembrie 1853, confirmată ulterior prin alte documente papale. Includerea unor parohii din episcopiile de Oradea și Gherla, și din arhidieceza de Blaj în episcopia greco-catolică maghiară înființată la 1912, însemna pentru episcopii români o încălcarea brutală a autonomiei ecleziastice.

Ierarhii români și-au afirmat punctele de vedere în primul rând prin intervenții directe, personale, pe lângă responsabilii politici și bisericești ai timpului: ministrul de culte și alți membri ai guvernului de la Budapesta, arhiepiscopul primat Vaszary Kolozs, urmat de Csernoch Janos, alți episcopi romano-catolici din Ungaria, apoi pe lângă nunții Bavona și Scapinelli, pe lângă raportorul Rossi-Stockalper, cel care a asigurat interimatul între cei doi, la sfârșitul anului 1911 și începutul celui următor. Episcopii au protestat

apoi la Roma, pe lângă diferite personalități ale Curiei romane, și pe lângă Pius al X-lea însuși, din gura căruia episcopul Hossu a auzit, se pare, faimoasa expresie: *mi hanno inganato!* (m-au înșelat !). Pe lângă intervențiile personale, episcopii români au trimis la toate aceste destinații pe care le-am enumerat, memorii și petiții individuale și colective, în care solicitau respectarea punctelor de vedere românești în contextul înființării episcopiei sau revizuirea bulei, după promulgarea ei.

Episcopii au încercat să implice de asemenea și comunitățile, pentru a crea o mișcare de protest generală a românilor greco-catolici față de episcopia nou-înființată în anul 1912, simpli credincioși, preoțime sau membri ai intelectualității. Arhieriei au îmbinat tactul diplomatic cu fermitatea și cu tonul răspicat, transformându-se, în acei ai de cumpănă, în apărători ai Bisericii lor, chiar dacă unele voci din presa românească a epocii i-au mai criticat uneori.

În al doilea rând, se poate vorbi de o poziție a nivelului de masă, preoțimea de parohie și credincioșii. Reacția lor față de noua episcopie maghiară începe în general mai târziu, față de cea a episcopilor, abia după ce dieceza de Hajdúdorogh devenise un fapt împlinit. Inițiatorii protestelor la acest nivel sunt mai ales preoții, dar și membri ai intelectualității rurale. Protestează în primul rând parohiile curat românești, precum și o mare parte dintre cele bilingve, luate de la episcopiile de Gherla și Oradea. Forma de protest a acestora constă în principal în trimiterea de memorii și petiții către proprii episcopi, dar și către Nunțiatura de la Viena sau Sfântul Scaun. Numeroase exemplare ale protestelor trimise de satele românești se păstrează și astăzi în arhivele pontificale, așa cum am avut ocazia să ne convingem personal de acest lucru. Alături de parohiile direct implicate, au mai trimis petiții și meorii de solidaritate cu acestea și alte sate românești. Între formele de protest ale comunităților se mai numără și atitudinile de împotrivire față de trimișii episcopilor de Muncaci, care au administrat provizoriu parohiile luate, precum și față de cei ai episcopului de Hajdúdorogh, după încorporarea lor definitivă.

Intelectualitatea laică greco-catolică (și nu numai) reprezintă al treilea nivel al atitudinilor din Biserica unită, față de înființarea episcopiei de Hajdúdorogh. Protestul acesteia s-a materializat printr-o campanie susținută, purtată în presa românească ardeleană, pe tema consecințelor înființării noii episcopii asupra Bisericii românești. Protestul cel mai răsunător al elitei laice este reprezentat de adunarea națională de la Alba

Iulia din 29 mai 1912. Trebuie remarcat faptul că printre organizatorii acestui moment se numără personalități, oameni politici români din generațiile mai tinere, care s-au afirmat în viața politică din Austro-Ungaria după 1905. Momentul Hajdúdorogh reprezintă dealtfel, pentru românii din Dubla Monarhie, ultima mare criză de dinaintea primului război mondial, de după eșecul mișcării memorandiste (1892-1894). Protestul intelectualilor nu este lipsit de accente radicale, cum ar fi amenințarea cu „ruperea pecetilor”, așa cum a spus Iuliu Maniu la Alba Iulia în 1912, adică trecerea la ortodoxie ca alternativă la încorporarea celor 83 de parohii românești la episcopia Hajdúdoroghului.

Trebuie spus de asemenea că poziția românească în contextul înființării noii episcopii greco-catolice din Ungaria și-a găsit adepți și susținători și în afara mediilor românești din Dubla Monarhie, cum ar fi de pildă, numele cel mai răsunător, cel al arhiducelui moștenitor Francisc Ferdinand. Mișcarea de protest a românilor din Austro-Ungaria a găsit de asemenea ecouri favorabile și susținători și în România. Cea mai cunoscută voce din Vechiul Regat, care a participat la dezbaterile purtate pe marginea „afacerii Hajdúdorogh”, a fost cea a istoricului Nicolae Iorga.

Înființarea episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdúdorogh a constituit, așadar, un act de politică eclezistică împlinit la întâlnirea dintre ideologie, politică și viașa bisericească, prin acțiunea convergentă a mai multor factori: guvernele maghiare, Sfântul Scaun (Secretariatul de Stat), Nunțiatul de la Viena. Harta confesională a Europei centrale s-a îmbogățit cu încă o episcopie catolică de rit răsăritean, a cărei înființare i-a divizat pe actorii implicați, ca întotdeauna în istorie, în învingători și învinși.